

TEORIA PĂRȚILOR DE VORBIRE LA EUGENIO COSERIU

DUMITRU NICA*

Părțile de vorbire reprezintă partea centrală a oricărui sistem gramatical: „în ele se proiectează, în ultimă instanță, toate problemele de ordin gramatical” (Hjelmslev 1976: 301)¹. În acord cu Charles Hockett, putem spune că ele ocupă poziția primă în *nucleul gramatical* al unei limbi, reprezentat de următoarele „straturi”:

- a. sistemul părților de vorbire;
- b. categoriile gramaticale;
- c. funcțiile;
- d. tipurile de construcții și construcțiile (Hockett 1976: 268).

Prezentarea teoretică, ca și cea aplicativă, a părților de vorbire se înscrie între problemele lingvistice de dificultate universal recunoscută (Coseriu 1973: 112; Coseriu 1978: 50). Aceasta și explică de ce părțile de vorbire constituie unul din aspectele cele mai discutate și mai disputate ale gramaticii.

Contribuția lui Eugenio Coseriu la teoria generală a părților de vorbire este de primă importanță în lingvistica actuală. În cele ce urmează, ne oprim la a enunța principalele idei care o susțin. În concepția lui Coseriu, *categoriile verbale*² nu trebuie definite și tratate drept clase lexicale, ca ansambluri de cuvinte înregistrate în dicționare. *Categoriile verbale* sunt, fără îndoială, categorii semantice, dar ele nu reprezintă „sensuri lexicale, ci sensuri categoriale, formele în care se organizează în vorbire înțelesul lexical” (Coseriu 1978: 56). Dacă, după sensul lexical, cuvintele se organizează în familii ori câmpuri semantice, diferite în limbi diferite, *categoriile verbale* se structurează numai după sensul categorial, ele sunt

* Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

¹ Traducerea pasajelor din lucrările citate în articolul de față ne aparține.

² Coseriu folosește mereu denumirea de *categorías verbales* pentru cea curentă de *părți de vorbire*. Cf. Coseriu 1978: *Sobre las categorías verbales (Partes de la oración)*.

„fapte lingvistice (*sprachlich*), iar conceptele corespunzătoare lor sunt *concepte lingvistice* (*sprachwissenschaftlich*) și pot fi definite numai de lingvistică” (Coseriu 1978: 58).

Coseriu operează mai întâi cu distincția între două tipuri fundamentale de semnificat: *semnificatul lexical* și *semnificatul categorial*. În spaniolă, de exemplu, între *amo* „iubesc” și *amo* „stăpân” există diferență de înțeles lexical și categorial în același timp; între *verde* (adjectiv) în *el árbol verde* și *verde* (substantiv) în *el verde es una especie de color* există diferență numai de semnificat categorial (Coseriu 1978: 56). La fel, în română: între *mână* (substantiv) și *mână* (verb) există diferență atât de sens lexical, cât și de sens categorial, în timp ce între *verde* (adjectiv) din *copacul verde* și *verde* (substantiv) din *primăvara vine cu un verde foarte sănătos* diferența este numai de sens categorial. „Semnificatul lexical se referă la ceea ce este organizat în limbaj; cel categorial, la modul de a-l organiza. Semnificatul lexical corespunde lui *ce* semnifică un cuvânt; cel categorial, lui *cum* al semnificației. Astfel, faptul că sp. *verde* și *azul* (sau *bosque* și *selva*) le corespunde în altă limbă un singur cuvânt este ceva care aparține semnificatului lexical; faptul că însuși semnificatul lexical *verde* poate fi intuit și exprimat ca o calitate ori ca substanță aparține semnificatului categorial” (Coseriu 1978: 57).

În cadrul limbajului ca activitate universal umană, Eugenio Coseriu distinge trei planuri: *vorbirea* în general, *limba* și *textul*. Celor trei planuri, cu categoriile lor funcționale, le corespund trei mari tipuri de conținut: *designación*, *significado*, *sentido*. *Designación* „desemnare” înseamnă referirea la un obiect sau la „o stare de lucruri” extralingvistică; *significado* „înțeles” este înțelesul unui semn lingvistic sau al unei construcții într-o limbă dată; *sentido* „accepție, nuanță, sens” este sensul pe care un semn ori o construcție îl are exclusiv într-un text.

În cadrul înțelesului (*significado*), Coseriu identifică următoarele tipuri:

1. *Înțeles lexical*, care corespunde lui *ce* în înțelegerea lingvistică „a lumii extralingvistice”. De exemplu, înțelesul comun și identic în seria sp. *caliente* – *calor* – *calentar* și care diferențiază această serie ca un tot de seria *frío* (adjectiv) – *frío* (substantiv) – *enfriar* și de alte serii analoge. În limba română, lexemele din fiecare din seriile:

cioban – *ciobănesc* – *a ciobăni* – *ciobănește*;
golan – *golănesc* – *a golăni* – *golănește*;
student – *studențesc* – *studențește*;
negru – *negreață* – *a înnegri*;
alb – *albeață* – *a înălbi*

au înțeles comun.

2. *Înțeles categorial*, care corespunde lui *cum* al înțelegerii „lumii”. Este înțelesul care diferențiază cuvintele din seria:

cioban – *ciobănesc* – *a ciobăni* – *ciobănește*;

ori din seria:

golan – *golănesc* – *a golăni* – *golănește*.

Este vorba, prin urmare, de înțelesul părților de vorbire propriu-zise: substantiv, adjectiv, verb, adverb, cu subdiviziunile lor. Așa, de exemplu, *cioban* și *ciobănesc* au același înțeles lexical, dar se deosebesc prin conținutul lor categorial. În schimb, *cioban* și *student*, de exemplu, au același înțeles categorial, dar se deosebesc prin conținutul lor lexical. Cuvintele dotate cu înțeles atât lexical, cât și categorial sunt numite *cuvinte lexematice* (*palabras lexemáticas*)³. Cuvintele care au înțeles categorial, dar sunt lipsite de înțeles lexical sunt numite cuvinte categorematiche (*palabras categoremáticas*): *eu, acesta, aici, acum, așa* etc.

3. *Înțeles instrumental*: este înțelesul morfemelor, indiferent dacă acestea sunt cuvinte ori nu. Așa, de exemplu, *-e* din *cas-e* are înțelesul „pluralizator”; *el* în sp. *el hombre* are înțelesul „actualizator”. În română, *-l* din *codru-l* are același înțeles.

4. *Înțeles structural* (sau *sintactic*): este înțelesul propriu combinațiilor de cuvinte lexematice și categorematiche cu morfeme în interiorul propozițiilor. De exemplu: singular, plural, actual, activ, pasiv, prezent, trecut, perfectiv, imperfectiv etc.

5. *Înțeles ontic*, adică valoarea existențială asociată „stării de lucruri” prezentată într-o propoziție. De exemplu: afirmativ, negativ, interogativ, imperativ etc. (vezi Coseriu 1977a: 248–249 și Coseriu 1978: 136–138).

Dintre aceste tipuri de *înțeles* stabilite de Coseriu, mai puțin clar și convingător este prezentat *înțelesul structural* sau *sintactic*. În schimb, indispensabile în teoria părților de vorbire și, în genere, în gramatica teoretică sunt primele trei.

Pe baza analizei semantice întreprinse, Coseriu distinge trei mari clase de cuvinte:

1. *Cuvinte lexematice*, care structurează și reprezintă realitatea extralingvistică. Sunt cuvintele dotate atât cu înțeles lexical, cât și cu înțeles categorial. De exemplu: *om, codru, alb, frumos, a merge, a citi, repede, bine* etc.

2. *Cuvinte categorematiche* (*pronume*), care prezintă numai forma de structurare a realității extralingvistice (funcționând, de aceea, ca substantive, adjective, adverbe), dar care nu reprezintă nici o materie extralingvistică determinată. Sunt cuvinte care au înțeles categorial, dar nu au înțeles lexical. De exemplu: *eu, tu, acesta, fiecare, aici, acolo, așa* etc.

3. *Cuvinte morfematice* (sau *instrumentale*), care nu au funcționalitate de „configuratori ai lumii” în mod direct, ci numai în relație cu alte cuvinte. Sunt cuvinte care au înțeles instrumental. De exemplu: *și, sau, pe, în, da, nu* etc. (vezi Coseriu 1978: *Semántica y gramática*, 133).

Eugenio Coseriu vorbește peste tot de patru părți de vorbire (*substantiv, adjectiv, verb, adverb*), reprezentate de cuvinte lexematice, adică de cuvinte dotate atât cu înțeles

³ Pentru analiza *cuvintelor lexematice* din punct de vedere semantic, vezi Coseriu 1977b: *Las estructuras lexemáticas*, 162–185.

lexical, cât și cu înțeles categorial (FCL^4). Pentru întâia dată în gramatica teoretică, Coseriu fixează un statut precis unei clase atât de greu de definit cum este cea a *pronomelui*, pe care îl trece în rândul *catogoremelor* sau al *formelor categoriale* (cuvinte cu înțeles categorial, fără înțeles lexical, dar care se referă întotdeauna la un semnificat lexical dat de context), *FC*. Tot aici se încadrează o serie de *deictice* adverbiale: *aici*, *acolo*, *așa* etc. Între catogoreme figurează și *numeralul*. *Articolul*, *prepoziția* și *conjunția* sunt cuvinte instrumentale, *F* (dar care au înțeles instrumental). *Interjecțiile* sunt forme și valori pure, fără nici un înțeles, *F* (Coseriu 1978: 60, nota).

Părțile de vorbire se organizează ierarhic. Astfel, în cadrul părților fundamentale depistăm două ranguri: părți de vorbire *nucleare* (substantivul și verbul) și părți de vorbire *satețiți* pentru cele dintâi (adjectivul și adverbul). Dihotomia nume–verb este catalogată ca una dintre universalile lingvistice. Părțile de vorbire fundamentale sunt serii deschise.

În imediata apropiere a părților fundamentale se află numeralul și pronumele. *Numeralele* sunt lexeme care au conținut lexical de sine stătător (exprimă cantitatea), dar nu reprezintă în sistem o valoare categorială. De aceea, ele ocupă poziția *substantiv*, *adjectiv* și *adverb*.

Pronumele sunt lexeme catogorematiche, întrucât nu au înțeles lexical prin ele înseși, dar au înțeles categorial *substantiv*, *adjectiv* și *adverb*. De aceea, ele au o autonomie sintactică, ocupând pozițiile părților fundamentale (cu excepția verbului). În același timp, aceste moneme, ilustrând fenomenul gramatical al substituției, se înscriu ca elemente centrale în sistemul substitutelor, ca *pro-nume*, alături de *pro-verbe*, *pro-adverbe* și *pro-enunț*. Numeralul și pronumele sunt clase închise.

Prepoziția și *conjunția* sunt reprezentate de moneme care nu sunt dotate nici cu înțeles lexical, nici cu înțeles categorial. Ele au, în schimb, înțeles instrumental, una din variantele înțelesului gramatical, și, drept urmare, se înscriu ca elemente centrale în sistemul elementelor joncționale, alături de pronumele (adjectivele) și adverbele relative (și nehotărâte).

Articolul este o clasă extrem de eterogenă (cf. Vasiliu 1952: 32–36; Coteanu 1958; Guțu-Romalo 1967; Iordan et al. 1967: 166–179; Manoliu Manea 1968: 65–73, 79–92). El funcționează ca actualizator în cadrul grupului nominal (cf. Coseriu 1973: *Determinación y entorno*, 292–296), servind categoria determinării, funcționează apoi ca formant (*al doilea*), morfem al cazului (și al numărului), categorizator (*înainte – înaintea*), substitut (articolul posesiv și cel demonstrativ), element afuncțional (în cazul numelor proprii) (Coseriu 1973: *Determinación y entorno*, 295; vezi și Coseriu 1973: *El plural en los nombres propios*, 261–281). Aceste caracteristici situează articolul la periferia părților de vorbire.

Tot la periferia părților de vorbire se plasează, dar din alt unghi de vedere, *interjecțiile*, elemente de interferență între fenomenele lingvistice și fenomenele nelingvistice (fizice, fiziologice, psihice) (vezi Coteanu 1974: 319; Hjelmslev 1976: 301–305).

⁴ Se notează, în cazul cuvintelor abstracte, cu *F* forma fizică, *L* înțelesul lexical, *C* înțelesul categorial.

Părțile de vorbire sunt forme generale de organizare a limbajului. În același timp, fiind concepte cu care operează gramatica, ele reprezintă și una dintre universalii lingvistice; sunt universalii conceptuale. Vom concluda cu Coseriu:

- „a. Toate limbile au categorii verbale [părți de vorbire, n.n.];
- b. Categoriile verbale pot fi diferite în limbi diferite;
- c. Întrebuițarea categoriilor verbale nu depinde, în principiu, de *designatum*, de realitatea denumită” (Coseriu 1978: *Los universales del lenguaje (y los otros)*, 182).

Așadar, fiecare limbă „istorică” are sistemul său propriu de părți de vorbire. Proprietățile părților de vorbire și modul lor de manifestare diferă de la idiom la idiom. Nu toate limbile au, de exemplu, articol (latina, limbile slave, cu excepția bulgarei), din unele lipsește pronumele; în altele, acesta din urmă cunoaște o mare expansiune etc. Toate limbile însă cunosc cele două clase nucleare: substantivul și verbul.

Clase conceptuale, părțile de vorbire cunosc și au definiții universale. Prin urmare, nu se definește substantivul în limba română ori în franceză, ci substantivul în gramatică, fiind un concept gramatical. Definițiile sunt, prin natura lor, *semantice* și *logice*, așa cum le întâlnim în gramatica clasică. Părțile de vorbire pot fi caracterizate *formal* ori *funcțional* (cu indicii de rigoare), dar nu pot fi definite decât logico-semantic.

BIBLIOGRAFIE

a. Bibliografie generală

- Aschenberg, Heidi, *Teoría de la gramática. La concepción de Eugenio Coseriu*, „Odisea”, 3 (*Eugenio Coseriu, in memoriam*), 2003, p. 55–68.
Nica, Dumitru, *Teoria părților de vorbire. Aplicații la adverb*, Iași, Junimea, 1988.

b. Lucrări de referință

- Coseriu 1973 = Eugenio Coseriu, *Teoría del lenguaje y lingüística general*, 3-a edición, Madrid, Gredos.
Coseriu 1977a = Eugenio Coseriu, *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoría y metodología lingüística*, Madrid, Gredos.
Coseriu 1977b = Eugenio Coseriu, *Principios de semántica estructural*, Madrid, Gredos.
Coseriu 1978 = Eugenio Coseriu, *Gramática, Semántica, Universales. Estudios de lingüística funcional*, Madrid, Gredos.
Coteanu 1958 = Ion Coteanu, *Contribuții la teoria articolului*, „Studii și cercetări lingvistice”, IX, p. 17–41.
Coteanu 1974 = Ion Coteanu (coord.), *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
Guțu-Romalo 1967 = Valeria Guțu-Romalo, *Articolul și categoria determinării în limba română actuală*, în *Elemente de lingvistică structurală*, București, Editura Științifică, p. 225–236.
Hjelmslev 1976 = Louis Hjelmslev, *Principes de grammaire générale*, Copenhaga, A.F. Høst, 1928, var. sp. *Principios de gramática general*, versión española de Félix Piñero, Madrid, Gredos.

- Hockett 1976 = Charles Hockett, *A Course in Modern Linguistics*, New York, Macmillan, 1958, var. sp. *Curso de lingüística moderna*, 3-a edición, traducida y adaptada al español por Emma Gregores y Jorge Alberto Suarez, Buenos Aires, Editorial Universitaria de Buenos Aires.
- Iordan et al. 1967 = Iorgu Iordan, Valeria Guțu-Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică.
- Manoliu Manea 1968 = Maria Manoliu Manea, *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard*, București, Editura Academiei.
- Vasilu 1952 = Emanuel Vasilu, *Problema articolului și a funcțiilor sale în limba română*, „Limba română”, I, p. 32–36.

THE THEORY OF PARTS OF SPEECH IN EUGENIO COSERIU'S WORK

ABSTRACT

Eugenio Coseriu's contribution to the theory of parts of speech is of prime importance in current linguistics. Unlike most linguists, for Coseriu *verbal categories* (a term he uses for *parts of speech*) should not be defined and treated as lexical classes, as sets of words recorded in dictionaries. Although they are, undoubtedly, semantic categories, *verbal categories* are not “lexical meanings, but category meanings, forms in which lexical meaning is organized”. If, based on their lexical meaning, words are grouped in families or semantic fields, different in various languages, *verbal categories* are structured according to category meaning, being thus *linguistic facts*, and their corresponding concepts are *linguistic concepts*.

Key-words: *Eugenio Coseriu, linguistics, parts of speech, word class, meaning.*